

*Шпак Лілія Романівна,
магістр філології*

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

*Шайнер Ганна Ігорівна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»*

*Миськів Ірина Сергіївна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»*

ПРОБЛЕМИ КОГНІТИВНОГО ВІДТВОРЕННЯ ПОЕТИЧНО ТРАНСФОРМОВАНОЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ У ТВОРЧОСТІ ЕМІЛІ ДІКІНСОН

Анотація. У статті розглянуто перспективи дослідження перекладу метафори в поетичному дискурсі. Об'єктом дослідження є метафора в поетичному дискурсі, представлена у вигляді поетично трансформованої концептуальної метафори та творчих концептуальних метафор. У статті теоретично обґрунтована гіпотеза когнітивного перекладу метафори в поетичному дискурсі. Відзначено, що запропонована гіпотеза спрямована на дослідження когнітивних чинників, що визначають особливості відтворення в перекладі поетично трансформованої конвенційної концептуальної метафори і творчих концептуальних метафор, а саме творчої образної метафори та творчої метафори, що має структуру неконвенційно проєктованих концептуальних доменів включно з розширеною метафорою для кожної з гілок. Аналіз показав усі переваги комбінування структурного та фреймово-сценарного типів аналізу поетично трансформованої концептуальної метафори. Такий підхід допомагає оцінити структурні характеристики метафори через призму її потенційного сприйняття цільовим читачем, передбачивши міру її особливості залучення в це сприйняття різних видів фреймових диспозицій починаючи від пропозиційно-орієнтаційних і закінчуючи диспозиціями інтенціональності. Для поетично трансформованої конвенційної концептуальної метафори це буде мати наслідком оптимальні рішення на рівні образу-схеми, концептуальних проєктувань та додаткових аспектів образності, а для творчих концептуальних метафор – віднайдення оптимального балансу статичних та динамічних характеристик образів, які повинні бути відтворені в перекладі. Для вирішення конкретних завдань дослідження використовувався комплекс методів концептуального аналізу, розроблених у рамках когнітивно-дискурсивної парадигми сучасної лінгвістики й теорії перекладу: структурний аналіз (аналіз структурних особливостей проєктування концептуальних доменів, включно з аналізом образу-схеми або візуальної моделі та додаткових аспектів образності); фреймово-сценарний аналіз (аналіз орієнтаційних характеристик прототипової ситуації та її окремих конститuentів: етапи, лінійна послідовність, причинні зв'язки, ціль, а також характеристик сценарної інтенціональності в аспекті аттиподів та у словому аспекті).

Ключові слова: метафора, поетична метафора, концептуальна метафора, когнітивно-дискурсивна парадигма, структурні диспозиції.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Поняття метафори, яке виходить за межі виключно лінгвістичних підходів, усе більше занурюючись у дослідження вимірів концептуалізації людиною навколишнього світу, окреслилося 30–60-х роках ХХ ст. Вивчення метафори в рамках когнітивно-дискурсивної парадигми визначило перспективні шляхи не лише мовознавчих, але й перекладознавчих студій, що визначило актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У сучасному перекладознавстві чітко намітився когнітивний напрям, представлений внеском таких дослідників, як Е. Табаковська, Дж. Стін, К. Мак Елханон, О. Єкель, К. Шефнер, А. Аль-Харрасі, З. Кьовечеш, М. Шаттлворт, Н. Мандельбліт, А. Аль-Хаснаві, А. Шмідт, С. Ардуні та багато інших. У роботах цих дослідників вивчаються насамперед когнітивні чинники функціонування метафори, що визначають особливості її відтворення в перекладі, а саме чинники організації концептуальних систем (як індивідуально-авторських, так і концентосфер мовних та культурних спільнот), і насамперед структурні та процесуальні характеристики концептуальних доменів та субдоменних структур, а також чинники соціального та культурного контексту, представлені через призму актуальної комунікативної ситуації, які в комплексі визначають експериментальне підґрунтя створення та сприйняття метафори.

Варто, однак, зазначити, що становлення цього напрямку наразі лише відбувається. Роботи, виконані в його руслі, з'являються радше калейдоскопічно й не охоплюють тих ніш, які, як передбачається, повинні бути систематично заповнені в майбутньому. Це, зокрема, стосується вироблення когнітивних засад дослідження перекладу поетичної метафори. Наразі ще не створено диференційованого підходу до вивчення особливостей відтворення поетично трансформованих конвенційних концептуальних метафор та творчих концептуальних метафор, і зокрема творчої образної метафори та творчої метафори, що має структуру неконвенційно проєктованих концептуальних

доменів; поза увагою дослідників залишається також питання відтворення феномена розширеної, або ж мегаметафори, яка структурує значні пласти художнього дискурсу. І тому для випрацювання в цьому напрямку хоча б початкових підходів належить насамперед оглянути висновки, зроблені у процесі роботи з метафорою в найбільш широкому контексті когнітивно спрямованих перекладознавчих студій, включно з висновками, що були сформульовані при вивченні її відтворення в різних дискурсивних вимірах, з метою підбору тих ідей, що становлять засадничі принципи дослідження перекладу метафори на всіх рівнях її функціонування. Відтак ці ідеї потрібно систематизувати і представити у комплексному поєднанні з новими, спеціально розробленими з метою дослідження відтворення метафори у вимірі поетичного дискурсу.

Формування мети статті. Мета дослідження: обґрунтувати гіпотезу когнітивного перекладу метафори в поетичному дискурсі на основі диференційованого дослідження характеристик, що визначають відтворення її в перекладі, а саме структурних та фреймово-сценарних характеристик поетично трансформованої конвенційної концептуальної метафори та творчих концептуальних метафор.

Для вирішення конкретних завдань дослідження використовуються комплекс методів концептуального аналізу, розроблених у рамках когнітивно-дискурсивної парадигми сучасної лінгвістики й теорії перекладу: структурний аналіз (аналіз структурних особливостей проектування концептуальних доменів, включно з аналізом образу-схеми або візуальної моделі та додаткових аспектів образності); фреймово-сценарний аналіз (аналіз орієнтаційних характеристик прототипової ситуації та її окремих конститuentів: етапи, лінійна послідовність, причинні зв'язки, ціль, а також характеристик сценарної інтенціональності в аспекті аттитюдів та у смисловому аспекті).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Створюючи гіпотезу когнітивного перекладу поетично трансформованої концептуальної метафори, ми виходили з того, що концептуальна метафора у контексті поетичного дискурсу – це складна структура, дослідження якої доцільно здійснювати з урахуванням не лише когнітивних характеристик (образ-схема, концептуальні проектування, окремі аспекти образності), але й характеристик комунікативного плану (нарративні, аргументативні та евалюативні аспекти) у поєднанні з характеристиками фреймових диспозицій.

Створюючи гіпотезу когнітивного перекладу поетично трансформованої концептуальної метафори, ми виходили з того, що концептуальна метафора у контексті поетичного дискурсу – це складна структура, дослідження якої доцільно здійснювати з урахуванням не лише когнітивних характеристик (образ-схема, концептуальні проектування, окремі аспекти образності), але й характеристик комунікативного плану (нарративні, аргументативні та евалюативні аспекти) у поєднанні з характеристиками фреймових диспозицій. З цією метою нами було укладено комплексну модель аналізу поетично трансформованої концептуальної метафори, який охоплює:

- топологічний аналіз;
- структурний аналіз;
- фреймово-сценарний аналіз.

Топологічний аналіз поетично трансформованої концептуальної метафори, зокрема, передбачає:

- визначення типу метафори;
- визначення версії метафори (якщо є);
- визначення механізму поетичної трансформації базової концептуальної метафори;
- ідентифікація епістемної моделі, що визначила вибір цього механізму;
- окреслення основного фокусу значення.

Структурний аналіз, у свою чергу, передбачає:

- визначення домену джерела та цільового домену;
- ідентифікацію особливостей поетичної трансформації метафори в результаті застосування визначеного когнітивного механізму (для вихідних метафор) або ж ідентифікацію сукупності концептуальних проектувань, а також їх трансформацій у результаті застосування цього механізму (для комплексних метафор);

- аналіз образ-схеми та додаткових аспектів образності;
- окреслення сюжетної канви (для розширених метафор).

І, нарешті, фреймово-сценарний аналіз поетично трансформованої концептуальної метафори передбачає:

- ідентифікацію активованої фреймової структури;
- визначення можливих сценаріїв та сценарію, активованого в аналізованому випадку;

- характеристику окремих компонентів сценарію (етапи, лінійна послідовність, причинні зв'язки, ціль);

- визначення інтенціональних характеристик сценарію в аспекті аттитюдів (евалюативні та емоційні аттитюди, аттитюди очікувань, акційні аттитюди) та в аспекті вірувань (якщо це можливо визначити з контексту);

- визначення інтенціональних характеристик сценарію у смисловому аспекті.

Покажемо можливості практичного застосування цієї моделі на прикладі аналізу конкретних поезій Емілі Дікінсон та їх перекладів. Для цього представимо вірші, в яких на перший план виходять різні аспекти світоглядної моделі поетеси, активовані в контексті трактування нею метафори «ЖИТТЯ – ЦЕ ПОДОРОЖ» та відповідно різні конфігурації закладених у неї концептуальних проектувань, а також різні когнітивні мезанізми поетичної трансформації цієї метафори.

Почнемо з аналізу твору “I stepped from Plank to Plank” [1, р. 875] та його перекладу у версії О. Зуєвського [2, с. 191]. В аналізованому випадку перед нами схема знищеного, розірваного життєвими труднощами шляху, що ледь-ледь вимальовується над прірвою (в одній з версій, як було зазначено вище, цей шлях простежується експліцитно: “A slow and cautious way”, в іншій залишається імпліцитним: “So slow and cautiously”. Внизу під ним – безодня, і в мандрівника, який обережно переступає з однієї нетривкої опори на іншу, не має нічого вибору, окрім цього страшного, драматичного, невимірною за своєю важкістю шляху. Проте, якщо говорити про виміри вибору, то вони окреслюються не лише ситуацією, але й внутрішньою налаштованістю особистості, яка в неї потрапила, іншими словами – її сценарієм. І з цієї точки зору вибір у мандрівника є. Він може здатися, впасти – і може йти. І він йде. Цей вибір проявляється у вигляді установки на рух вперед. Вперед незважаючи ні на що – ні на те, що від колись надійної дороги залишилися лише поодинокі точки опори і що кожен необережний крок ризикуює відкрити глибини безодні. Цей вибір власне і є основним мірилом особистості, яка потрапила в екзистенційну ситуацію – ситуацію унікальних фізичних та психо-

логічних труднощів, що, з одного боку, підривають сили, ставлять у межовий стан, а з другого – за умови вибору сценарію боротьби – допомагає відчути близькість неба. Іншими словами, це і є той вимір духовності, в якому слово «досвід» стає позначенням того особливого стану, що окреслюється як ходіння над прірвою – межове по силі і напруженні переступання по нетривких опорах. Він здобувається як щось драматичне, непередбачуване – але все-таки оцінюється як набуток: ‘This gave me’ (тут ми, очевидно, маємо додаткову метафору «ДОСВІД – ЦЕ ФІЗИЧНИЙ НАБУТОК») – що, очевидно, означає, «я прийняла», «в мене цей досвід є» – прийняла як набуток, як межове, здобуте тяжкою ціною надбання. Всі ці ідеї закладені в поетично трансформовану в поезії Е. Дікінсон метафору «ЖИТТЯ – ЦЕ ПОДОРОЖ». І комбінація структурного та фреймово-сценарного аналізу доромогає охопити їх як єдиний емпірично обґрунтований гештальт, який – за умови використання мінімального надору виражальних засобів – повинен бути відображеним у перекладі.

Коментуючи з точки зору представленого аналізу твору Е. Дікінсон його переклад, виконаний О. Зуєвським, можна помітити, що це загалом високоякісний переклад, що має тенденцію до експліцитної передачі образу-схеми у поєднанні з точним відтворенням конкретного образу дошок, причому – що цікаво відмітити – вводить додатковий образний елемент грози, який, очевидно, повинен допомогти представити дошки як уламки, що виникли в її результаті. Іншими словами, ми можемо в цьому випадку простежити стратегію відтворення концептуальної метафори, ідентифіковану К. Шеффнер як стратегія використання «епістемних відповідностей» (epistemic correspondences) усередні «концептуальної схеми» (conceptual schema) [3, с. 1261; 1267], що в наших термінах перефразовується як «активація фреймових знань», яка в аналізованому випадку пов’язана з ідентифікацією закладених у нього причинно-наслідкових зв’язків, а саме зв’язків між штормом, після якого на поверхні моря залишаються уламки кораблів. Образ моря, збережений у комплексі з оригінальним образом дошок, привнесеним у результаті побудованої грози, завершує цілісну картину, в якій різні аспекти образності когерентно пов’язані між собою. Стосовно образного аспекту зірок, то він у цьому перекладі також збережений, тобто образний елемент метафори відтворений уповні. Що ж до відповідно трансформованих концептуальних проектувань, через призму яких життєві труднощі представляються як такі, що руйнують цілісний життєвий шлях, то ці проектування відповідно виводяться з привнесеного автором образу грози, а звідси, можливо, навіть підсилюються ним. Єдина образна трансформація, що простежується в цьому випадку – це очікуваний образ зламаної дошки, який, однак, зберігає загальну ідею небезпеки, що чигає на мандрівника.

Підсумовуючи все сказане, можна зробити висновок що загалом О. Зуєвський тяжіє до точного, з елементами образної конкретизації, відтворення структурного блоку аналізованої метафори, з якого власне і виводяться основні елементи фреймово-сценарного блоку, включно з його ключовими інтенціональними характеристиками. Стосовно причинно-наслідкових зв’язків, закладених в основу фреймово-сценарної структури, то тут, зокрема, простежується специфічний для авторського трактування зв’язок «гроза – причина утворення розірваного шляху», що відповідно виводиться у зв’язку з додаванням сценарно вмотивованого образу грози.

У порівнянні з цим перекладом, наш переклад має швидше експериментальний характер, оскільки тяжіє до передачі експресії, закладеної у фреймово-сценарний блок. Побудований у такому ключі, цей переклад націлений, з одного боку, на створення загальної атмосфери екзистенційної ситуації, пов’язаної з виникненням відповідних емоційних та евалюативних аттитюдів, аттитюдів очікувань, а також акційного аттитюду, а з другого – на посилення смислови аспектів, зокрема, моря як безодні, що готова поглинути мандрівника, альтернативи безодні і зірок, що стають ближчими в екзистенційному, іншими словами – межовому стані (звідси – «на межі»), і особливо досвіду як набуття. З цієї метою образний компонент метафори відтворювався нами максимально лаконічно, причому деякі компоненти було змінено з використанням стратегій доместикації, окресленої Л. Венуті [4, с. 19–20] з метою створення ефекту «комунікативного перекладу», як це окреслено у П. Ньюмарка [5, с. 39]. Зокрема, конкретний образ дошок, який може бути незрозумілим для українського читача, особливо жителя континентальних районів, за рахунок нижчої активації в нього фрейму бурі на морі та закладених у нього причинно-наслідкових зв’язків, був замінений на образ острівців, досвід перескакування через які може в цьому плані актуалізуватися чіткіше. Ця зміна не вносить суттєвих змін у сприйняття метафори цільовим читачем, оскільки образ-схематичний компонент відтворюється нами уповні. Окреслена стратегія відтворення метафори може бути ідентифікована в термінах К. Шеффнер як відтворення метафори на макрорівні (macro-level) за умов певних трансформацій, здійснених на мікрорівні (micro-level) [3, с. 1267]. Нагадаємо, що, у перефразуванні на нашу термінологію, макрорівень складають більш стійкі концептуальні проектування (у цьому випадку «труднощі – це розірваний шлях»), що, тяжіючи до схем, залишаються при будь-яких варіаціях метафори, а мікрорівень – більш специфічні, які містять конкретні образи (rich images [6, с. 267]), що власне і зумовлюють відмінності мовних виразів, у яких вона виражається (у цьому випадку – «точки орори на розірваному шляху – це дошки / острівці»). Крім того, з метою створення ефекту максимального смислового навантаження образного компонента, ми також використали ідентифіковану К. Шеффнер стратегію «епістемних відповідностей» (epistemic correspondences) усередні «концептуальної схеми» (conceptual schema) [2, с. 1261; 1267], що в наших термінах перефразовується як «активація фреймових знань», яка в аналізованому випадку пов’язана з ідентифікацією закладених у нього причинно-наслідкових зв’язків. Ми привнесли образ темної води, що впливає зі знання причинно-наслідкових зв’язків, закладених у фрейм ночі, в якому власне і мають місце зорі, щоб підсилити атмосферу небезпеки, яка чигає на мандрівника. Зазначені зміни ми намагалися здійснювати комплексно, з урахуванням орієнтації на ідею еквівалентності на рівні вимірів образності, або ж окремих аспектів образності [7, с. 102], постульованої Е. Табаковською.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Аналіз показав усі переваги комбінування структурного та фреймово-сценарного типів аналізу поетично трансформованої концептуальної метафори. Такий підхід допомагає оцінити структурні характеристики метафори через призму її потенційного сприйняття цільовим читачем, передбачивши міру й особливості залучення

в це сприйняття різних видів фреймових диспозицій починаючи від пропозиційно-орієнтаційних і закінчуючи диспозиціями інтенціональності. Для поетично трансформованої конвенційної концептуальної метафори це буде мати наслідком оптимальні рішення на рівні образу-схеми, концептуальних проектувань та додаткових аспектів образності, а для творчих концептуальних метафор – віднайдіння оптимального балансу статичних та динамічних характеристик образів, які повинні бути відтворені в перекладі.

Література:

1. The Complete Poems of Emily Dickinson / ed. Thomas H. Johnson. Boston, Toronto: Little, Brown and Company Limited, 1976. 770 p.
2. Дікінсон Е. Лірика / Е. Дікінсон: З англ. / у поряд. та передм. С. Павличко. К.: Дніпро, 1991. 301 с.
3. Schäffner Ch. Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics*. 2004. № 36. P. 1253–1269.
4. Venuti L. *The Translator's Invisibility*. London; New York: Routledge, 1995. 353 p.
5. Newmark P. *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press, 1981. 200 p.
6. Lakoff G. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago & London: University of Chicago Press, 1987. 614 p.
7. Табаковска Е. Когнітивна лінгвістика і поетика перекладу / Е. Табаковска; пер. [з англ.] С. Тюпа. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка, 2013. 203 с.

Shpak L., Myskiv I., Shayner H. Problems of cognitive reproduction of a poetically transformed conceptual metaphor in the work of Emily Dickinson

Summary. The article examines the prospects of metaphor translation research in poetic discourse. The object of research is metaphor in poetic discourse, presented in the form of poetically transformed conceptual metaphor and creative

conceptual metaphors. The article theoretically substantiates the hypothesis of cognitive translation of metaphor in poetic discourse. It is noted that the proposed hypothesis is aimed at the study of cognitive factors that determine the peculiarities of reproduction in translation of a poetically transformed conventional conceptual metaphor and creative conceptual metaphors, namely, a creative figurative metaphor and a creative metaphor that has a structure of unconventionally designed conceptual domains, including an extended metaphor for each of branches. The analysis showed all the advantages of combining structural and frame-scenario types of analysis of a poetically transformed conceptual metaphor. This approach helps to evaluate the structural characteristics of the metaphor through the prism of its potential perception by the target reader, predicting the degree and features of involvement in this perception of various types of frame dispositions, starting with propositional-orientational dispositions and ending with dispositions of intentionality. For a poetically transformed conventional conceptual metaphor, this will result in optimal solutions at the level of image-schema, conceptual designs and additional aspects of imagery, and for creative conceptual metaphors – finding the optimal balance of static and dynamic characteristics of images that must be reproduced in translation. To solve specific research tasks, a set of conceptual analysis methods developed within the framework of the cognitive-discursive paradigm of modern linguistics and translation theory was used: structural analysis (analysis of the structural features of the design of conceptual domains, including the analysis of the image-scheme or visual model and additional aspects of imagery); frame-scenario analysis (analysis of orientational characteristics of the prototypical situation and its individual constituents: stages, linear sequence, causal relationships, goal, as well as characteristics of scenario intentionality in the aspect of attitudes and in the aspect of meaning).

Key words: metaphor, poetic metaphor, conceptual metaphor, cognitive-discursive paradigm, structural dispositions.